Herdenkingsplekken in Brussel en Vlaanderen: erkenning, bewaring en onderhoud

Daniel Weyssow

Traducteur : Gorik de Henau

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/5837>

DOI : 10.4000/temoigner.5837

ISSN : 2506-6390

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 2 avril 2017

Pagination : 160-165

ISBN : 978-2-930953-00-7

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Daniel Weyssow, «Herdenkingsplekken in Brussel en Vlaanderen: erkenning, bewaring en onderhoud», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 124 | 2017, Online op 30 novembre 2021, geraadpleegd op 01 décembre 2021. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/5837> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.5837>

Memorial site

HERDENKINGSPLEKKEN IN BRUSSEL EN VLAANDEREN: ERKENNING, BEWARING EN ONDERHOUD

◆ Muuropschrift aan het binnenhof van de Bijstanderaad voor Joodse Vluchtelingen

Op welke manier wordt de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in de openbare ruimte getoond, geëerd en bewaard? Ter nagedachtenis van Joodse slachtoffers en verzetsstrijders werden monumenten opgericht, er werden gebouwen ingericht als documentatiecentra en musea, en gedenkplaten bevestigd op de muren van symbolische gebouwen. Wegen kregen een (nieuwe) naam en de recentste evolutie is dat *Stolpersteine* (gedenktegels) worden geplaatst op de trottoirs bij de laatste woningen van personen die tijdens razzia's door de bezetter werden opgepakt. De overblijvende sporen die de feiten het best weerspiegelen en waarmee de overdracht kan

worden verzekerd – zij die in direct verband staan met de geschiedenis – kunnen mettertijd eventueel worden opgenomen op een erfgoedlijst of zelfs worden beschermd door Monumenten en Landschappen. Maar het spreekt vanzelf dat daarvoor eerst de herinnering moet voortbestaan. Vergetelheid, de erosie van het geheugen, blijkt het grootste gevaar dat moet worden bezworen. Maar als de horde van de erkenning is genomen, worden de plekken, sporen en getuigenissen in de openbare ruimte dan voor altijd bewaard? Zoals al het bestaande zullen ze op termijn verdwijnen, dat is nu eenmaal zo. Als we het erfgoed willen bewaren, moeten we waakzaam blijven voor informatieverlies, beschadiging en stadsontwikkelingsprojecten. Om het verleden te beschermen moeten getuigen, specialisten en verenigingen het onophoudelijk actueel houden via hun wetenschappelijke en politieke kanalen.

We gaan beseffen hoe fragiel de gedachtenis in de openbare ruimte wel is aan de hand van een aantal voorbeelden in onze directe omgeving. Het Fort van Breendonk bijvoorbeeld is een gebouw met een belangrijke gedachteniswaarde. Tegenwoordig is het gericht op het grote publiek en scholieren, zodat iedereen zich een beeld kan vormen van de mishandelingen die er tijdens de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden. De graffiti die de gevangenen er op hun celmuren tekenden, dreigen echter te verdwijnen, ondanks pogingen om het alomtegenwoordige vocht in het fort terug te dringen. Gelukkig werden die getuigenissen onmiddellijk na de oorlog geïnventariseerd en gefotografeerd (Van der Wilt 2013).

De Dossinkazerne, een SS-doorgangskamp dat diende als draaischijf

voor de deportatie van de Belgische Joden, werd omgebouwd tot een appartementencomplex (Mesnard 2013). Wat de bewuste cruciale periode betreft, is het authentieke karakter van de plek dus aangetast. Ze kan niet door het publiek worden bezocht, met uitzondering van een gedenksteen in het souterrain van het toegangsportiek. Het museum Kazerne Dossin, dat er logischerwijs had moeten worden ondergebracht, vond uiteindelijk een plek aan de overzijde. Aan alle pedagogische voorwaarden werd optimaal voldaan, dat is het probleem niet. Maar de oorspronkelijke plek waar het museum had kunnen staan, kan als gedachtenisspoor alleen nog worden bekeken vanaf de vierde verdieping van het nieuwe gebouw.

Op nummers 25 en 27 van de Rogier Van der Weydenstraat, niet ver van het Zuidstation, bevond zich net voor de oorlog het Comité d'Assistance aux Réfugiés juifs (Bijstanderaad voor Joodse Vluchtelingen).¹ Op een muur van het binnenhof staat nog altijd een geschilderde tekst in het Duits en het Frans met aanwijzingen hoe vluchtelingen zich het best konden gedragen om discreet in de wijkbevolking op te gaan. Die muuropschriften werden onlangs beschermd. Hoewel ze sinds de jaren dertig nauwelijks schade opliepen, is het er de laatste maanden slecht mee gesteld. Het plaaster brokkelt af en daarmee verdwijnen ook de geschriften. Heeft de eigenaar contact opgenomen met Monumenten en Landschappen? Hoe kan deze plek in stand worden gehouden? Als we willen dat dit toch wel bijzondere getuigenis blijft bestaan, zal er dringend een antwoord moeten komen op deze vragen.

De inscripties in de kelders van de Gestapo-hoofdzetel, op nummers 347 ●●●

(1) Meer details over deze site vindt u op <http://marolles-jewishmemories.net/nl/le-comite-d-assistance-aux-refugies-juifs/> (geraadpleegd 31 januari 2017).

◆ De gevangenis van Sint-Gillis in vogelperspectief

◆ De gevangenis van Sint-Gillis vandaag

... en 453 van de Louizalaan, waren ook bijna vergeten (Weyssow 2013). Als de historicus en cineast André Darvelles in 1995 de twee gebouwen (en hun kelders) niet had verkend met het oog op een documentaire, dan zou er vandaag niemand nog over hebben gesproken. Zeldzame getuigenissen, in of op de muur gekrast of getekend door de Joodse slachtoffers en de verzetsstrijders die er waren opgesloten, ontsnapten als bij wonder aan de onverschilligheid van de eigenaars en de geplande geruisloze verdwijning. Ze worden nu definitief beschermd, dus het is tijd dat er ook een serieuze en volledige studie aan wordt gewijd. Want de bewuste plekken blijven vooralsnog het exclusieve domein van de eigenaars.

In de gevangenis van Sint-Gillis zaten tijdens de twee wereldoorlogen een groot aantal door de bezetter gearresteerde verzetsstrijders. Na afloop van de Eerste Wereldoorlog werd de cel van

Edith Cavell een gedenkplek. Elk jaar werd ze bezocht door een Engelse delegatie die hulde bracht aan Cavells moed, maar door de recente renovatie van de gevangenis lijkt er aan die traditie een einde gekomen. Het was wellicht maar een voorsmaakje van wat achter de schermen wordt voorbereid. Volgens de laatste berichten wordt de hele gevangenis met sloop bedreigd, een project dat in 2017 zou worden uitgevoerd.² Er zou een nieuwe woonwijk komen met een duizendtal appartementen en een school.³ Het project houdt ook partiële bescherming in, maar de plek zou niet als geheel bewaard blijven. Deze manier van werken lijkt wel heel sterk op de omvorming van de Dossinkazerne. Uit aangrijpende getuigenissen van slachtoffers (zowel Joden als verzetsstrijders) van de *Sipo-Sd* (Gestapo) en de *Geheime Feldpolizei* (GFP) blijkt nochtans dat het hier een sleutelplek betrof van het politieapparaat van de bezetter. We wil-

len er trouwens nogmaals op wijzen dat er in Brussel geen 'historische' of 'herinneringsplek' is die werd omgevormd tot documentatiecentrum of museum, met uitzondering dan van het Nationaal Museum van de Weerstand in de Van Lintstraat 14 in Anderlecht, waar leden van het Onafhankelijkheidsfront vergaderden.⁴

De kazerne van de Nationale Schietbaan en het bijbehorende terrein, met inbegrip van het ereveld van de gefusilleerden, werden in 1962 verkocht aan het Nationaal Instituut voor de Radio-Omroep (NIR), waarna ze plaats boden aan de gebouwen van de VRT en de RTBF. Gezien het nog steeds bestaande kerkhof beschermd is, hebben de kopers de verplichting het te onderhouden. Maar de jaren verstrijken en op dit ogenblik zijn de televisiekantoren in de Reyerslaan, net als de gevangenis van Sint-Gillis, gedoemd om op georganiseerde wijze te verdwijnen. Tegen 2030

moet op die plek een 'mediastad' oprijzen.⁵ Het ereveld van de gefusilleerden lijkt volgens de beschikbare plannen voorlopig niet bedreigd, maar we kunnen maar beter waakzaam blijven. Om het toekomstige project eenvormig te houden, zouden de 261 grafstenen met gefusilleerden van de Tweede Wereldoorlog deel kunnen uitmaken van een compromis waarbij de stoffelijke resten naar een ander grasveld worden verplaatst. Hetzelfde is twintig jaar geleden gebeurd in Sint-Lambrechts-Woluwe, toen het zogenoemde 'kerkhof van Etterbeek' tot het Georges Henripark werd omgevormd.

Gedenkplaten zijn een andere, eenvoudigere manier om de gedachtenis in stand te houden aan de mannen en vrouwen die deelnamen aan de Tweede Wereldoorlog. Ze zijn weinig talrijk en je vindt ze hier en daar als je langs een woning loopt. Zo is er de plaat die herinnert aan de redding van de Joodse ...

◆ De cel van Edith Cavell

(4) Voor meer info over de drukkersplaat van de 'valse Soir': <http://marolles-jewishmemories.net/nl/la-plaque-photogravée-du-faux-soir/> (geraadpleegd 31 januari 2017).

(5) http://www.editionsetseminaires.be/Presentation_orateurs/exposes_25092013/1_Emanuel_Robben_RTBF.pdf

(2) <http://petitionspatrimoine.blogspot.be/>

(3) <http://www.ms-a.be/pdf/MSA-booklet-2014-URBANISME.pdf>

◆ Herdenkingsplechtigheid aan het ereveld van de gefusilleerden, 29 mei 2016

(6) Voor info over Paul Halters reddingsactie in het klooster van de Allerheiligste Verlosser in Anderlecht: <http://marolles-jewishmemories.net/nl/paul-halter-clemenceau/> (geraadpleegd 31 januari 2017).

●●● meisjes die zich schuilhielden in een kloosterpensionaat in de Clemenceaulaan 70 in Anderlecht.⁶ Ook de zetel van de hoger vermelde, geduchte *Geheime Feldpolizei* (GFP), gelegen aan de Dwarsstraat 6 in Sint-Joost, werd niet ingericht als museum, maar als jeugdherberg. De eigenaar wilde liever niet dat de uitstraling van de vervloekte kunstenaar Van Gogh – op die plek woonde een vriend van hem die net als hij aan de Academie voor Schone Kunsten studeerde – een bedevaartsoord werd. Hij ging er dus mee akkoord dat er een gedenkplaat kwam voor de op

dat adres mishandelde verzetsstrijders, maar dan wel op de binnenplaats en niet op de voorgevel. Van buitenaf is ze dus niet te zien. De toekomst van de plaat hangt af van de op (dit ogenblik welwillende) eigenaar, die er helemaal alleen op toeziet. Willen ze op die plek de herinnering aan de slachtoffers levendig houden, dan zullen de gedachtenisverenigingen die het voorstel daartoe hadden geopperd ook moeten toezien op het behoud ervan.

En dan zijn er de borden op straten en pleinen. Het recentste werd in ingehuldigd op 6 oktober 2015 in Sint-

Agatha-Berchem ter nagedachtenis aan baron Paul Halter, wiens naam nu verbonden is met een plein op de kruising tussen de Mettewie- en de Machtenslaan in Molenbeek. Behalve de hierboven geschetste actie en ook een reeks verzetsdaden tijdens de Tweede Wereldoorlog danken we aan hem de oprichting (in 1980) van de Stichting Auschwitz, die hij voorzat tot aan zijn onverwachte overlijden in 2013. De borden dragen bij tot het in stand houden van de herinnering aan verdienstelijke figuren, waardoor ook de burgerzin van de voorbijgangers wordt angescherpt.

Tot slot brengen de *Stolpersteine* van de Duitse kunstenaar Günther Demnig hulde aan de slachtoffers van de bezetter. Elke tegel vermeldt naam, geboorteplaats, geboorte- en sterfdatum (behalve in het geval van de zeldzame overlevenden) van een persoon die werd opgepakt, al dan niet bij een razzia. Ze worden geplaatst op het trottoir voor de toegangsdeur van de laatste bekende woning van de slachtoffers. Er werden al meer dan 30 000 tegels geplaatst in diverse Europese landen, het merendeel in Duitsland en Oostenrijk. Hoe lang zullen ze bewaard blijven? Zolang ze worden aanvaard, gewenst en begrepen. Dat wil zeggen dat ze maar zullen worden onderhouden en ook vervangen bij beschadiging zolang ze belangrijk blijven voor de bevolking.

De aangehaalde voorbeelden tonen aan dat het oprichten en in stand houden van herdenkingsplekken slechts mogelijk is wanneer burgerinitiatieven ondersteund en gepromoot worden door de overheid. Om die plekken, monumenten, platen en tegels te laten 'leven', blijft het noodzakelijk de feiten in herinnering te brengen en vakkundig

◆ Het ereveld van de gefusilleerden

van context te voorzien. Het bijbrengen van historisch besef en burgerzin verloopt via niet-aflatende pedagogische inspanningen, eerst en vooral in de scholen. ■

Daniel Weyssow

Vertaling uit het Frans: Gorik de Henau

→ Meer weten

◆ <http://marolles-jewishmemories.net/nl/> – Circuit Marollen-Zuidstation: geschiedenis en geheugen van een Brusselse wijk

→ Bibliografie

◆ Philippe Mesnard, 'Caserne Dossin (Malines). Le parti pris de la clarté et des droits de l'homme', *Témoigner. Entre histoire et mémoire* 115, 2013, 110-119.

◆ Olivier Van der Wilt, 'Les détenus de la SIPO-SD en Belgique: des caves de l'avenue Louise aux cellules de Breendonk', in Daniel Weyssow (red.), *Les Caves de la Gestapo. Reconnaissance et conservation*, Parijs: Kimé, 2013, 121-133.

◆ Daniel Weyssow (red.), *Les Caves de la Gestapo. Reconnaissance et conservation*, Parijs: Kimé, 2013.